

Petru BUTUC

Reconsiderări privind statutul gramatical al particulei în limba română

P.B. – prof. univ. dr. conf., Catedra de limba română și filologie clasică a U.P.S. „Ion Creangă”. Autor al monografiei *Predicatul angrenat în limba română* (Chișinău, 2004). Autor al unor studii de gramatică a limbii române, de sociolingvistică și de istorie a limbii române literare.

1.1. După părerea prof. moscovit R. A. Budagov, în domeniul gramaticii, lupta de idei începe chiar „de la formularea primelor definiții, de la apariția primelor teorii”, astfel ca „din orice fapt de limbă să fie clar în ce constă acest fenomen, ce reprezintă în sine domeniul din care face parte și care ar fi metodele lui de cercetare” [1, p. 189], observându-se că „problema principală, în toate timpurile, a fost cea a raportului dintre formă și conținut” [1, p. 190], care se impune ca una a relației dintre forma și funcția conținutului sau a legăturii, de exemplu, dintre forma structural-gramaticală (morfologică) a cuvântului și funcția lui comunicativ-informativă (sintactică) în propoziție.

1.2. Diversele abordări ale acestui aspect al gramaticii (a raportului dintre formă și conținut) au condus la concluzii diferite și chiar contradictorii: unii cercetători susțin, în general, că, la analiza faptelor de limbă, forma structural-gramaticală a cuvântului în enunț este primordială, pledând, astfel, pentru formalism (de unde le vine și numele de formalști), iar alții consideră că aspectul conținutal și funcția comunicativă a cuvântului în enunț sunt decisive (de unde le vine numele de funcționaliști). Discuțiile controversate dintre susținătorii formei gramaticale, ca bază a analizei gramaticale a faptelor de limbă, și adepții concepției despre prioritatea funcției au menținut întotdeauna axa dezvoltării istorice a gramaticii. Aceste polemici dintre formalști și funcționaliști au condiționat manifestarea, respectiv, a două căi de bază în cercetările de

gramatică: una care pleacă de la formă spre conținut și invers – de la conținut spre formă.

Formaliștii pornesc, deci, de la structura limbii, de la forma gramaticală spre semnificația ei, spre conținutul informativ, „făcând, astfel, abstracție de semantică în favoarea criteriilor pur «formale», între care forma gramaticală a cuvântului ocupă locul central în cadrul enunțului, și nu sensul lui informativ-comunicativ” [2, p. 190]. Rezultatele aplicării unei atari metode duc, în ultimă instanță, „la o formalizare sau morfologizare a gramaticii, la contopirea morfologiei cu sintaxa” [3, p. 95]. Criticând lingviștii formalști, acad. L. V. Șcerba afirma, pe bună dreptate, că ei „au suprimat esența lucrurilor, au suprimat însăși limba ca mijloc de exprimare și au formalizat-o într-atât, încât orice om, negândindu-se la mesajul propoziției, nepătrunzându-l, poate să indice locul atributului sau al complementului fără să greșească, ceea ce e ușor, dar fără noimă”. Cine pornește de la formă spre a ajunge la conținut și funcție „greșește adesea punând semnul egalității între unitățile morfologice și cele sintactice. O asemenea abordare formal-structurală nu comportă absolut niciun obiectiv cognitiv” [3, p. 96].

Considerăm că unele lucrări de gramatică a limbii române actuale mai prezintă manifestări inutile sau derutante ale descriptivismului-formalist. Un exemplu peremptoriu în acest sens este, credem, nesuținerea sau inacceptarea particulei ca parte de vorbire distinctă și dizolvarea ei în categoria morfologică a adverbilor, considerând particulele drept subtip de adverbe, care „se disting prin trăsături sintactico-semantice și aparțin clasei cliticelor, reprezentând subclasa cliticelor adverbiale sau a semiadverbilor” [4, p. 586]. Acest punct de vedere subliniază că particulele (numite impropriu semiadverbe) comportă funcțional un caracter de clitic, care „este dat de pierderea parțială a autonomiei și de apariția în discurs (la nivel sintactic – *n.n.*) numai în prezența unui suport fonetic și lexical cu care alcătuiesc o unitate accentuală și sintactică (*numai iubirea, doar el, chiar frumoasă, tot vorbește, și mâine*)” [4, p. 586]. Nu numai aceste argumente sunt nepertinente, practic lipsite de temei științific, dar și cele prin care se afirmă că particulele nu pot fi acceptate ca părți de vorbire separate, fiindcă „fac parte din categoria instrumentelor gramaticale” sau că „ele sunt părți de vorbire neflexibile și nu îndeplinesc independent funcții sintactice în propoziție”, sau că „particulele se deosebesc de cuvintele semnificative (de părțile de vorbire de sine stătătoare) prin lipsa de sens lexical” [5, p. 447-449]. Cercetătorul Lodlovski, referindu-se însă la trecerea sau dizolvarea particulelor în categoria adverbilor, susține că adverbele nu sunt altceva decât „o ladă de gunoi unde sunt vărsate toate cuvintele respinse din alte părți de vorbire” [apud 6].

Acestea nu pot constitui motive pentru excluderea particulei din sistemul părților de vorbire cu statut morfologic aparte, fiindcă ele, toate, sunt, de fapt și într-adevăr, particularități în sine ale acestei părți de vorbire, care nu contrazic și nu contravin statutului ei gramatical, ci, dimpotrivă, confirmă individualitatea particulei ca unitate morfologică. Aceste caracteristici firești mai mult consolidează poziția morfo-sintactică a particulei decât o diminuează. De aceea, considerăm că problema statutului morfologic al particulei trebuie să fie pusă altfel, nu de pe poziții descriptive, dar din perspectivele ontologică și epistemologică a lingvisticii integrale, deci funcționaliste, în care se estimează că „lipsa sensului lexical al unui cuvânt nu ar trebui în niciun caz să-l transforme într-un cuvânt „gol”, deposedat de statut lexical și morfologic, fiindcă funcția comunicativă (sintactică) a unor atari cuvinte în propoziție este extrem de importantă”. Din acest punct de vedere, niciodată nu poate fi negat rolul prepozițiilor la realizarea raporturilor sintagmatice în orice enunț, ceea ce nu ne-ar permite nicicum să le calificăm drept cuvinte cu funcție nulă. Particulele, asemeni prepozițiilor, au valoare comunicativ-informativă (sintactică) împreună cu elementul determinat sau însoțit, deși, în afara contextului sintagmatic al propoziției, sensul lor este „zero”. Dacă le-am dizolva în alte părți de vorbire semnificative, particulele și celelalte părți de vorbire auxiliare (prepoziția, articolul, conjuncția și interjecția), lipsite de sens lexical, ar reieși că noi „căutăm categoriile semnificațiilor numai în sfera lexicului, lipsind, astfel, gramatica (morfologia și sintaxa) de categoriile sale conținutale” [1, p. 190].

1.3. În sintaxă, dar și în morfologie, ca parte componentă a gramaticii, cuvintele se comportă în funcție de categoriile lor conținutale, comunicativ-informative, tot așa precum în lexicologie cuvintele sunt reprezentate de categoriile lor conținutale, lexico-semantice. Aceste două categorii conținutale (sintactice și lexicologice) sunt doar corelative și niciodată identice, fiindcă „sintaxa implică nu doar semantica unităților lexicale aparte, dar și semnificația anumitor categorii gramaticale și stilistice, mai mult sau mai puțin generale” [1, p. 190].

Pentru a înțelege corect raportul dintre sintaxă și lexicologie, e necesar să delimităm două aspecte importante ale sintaxei: specificul și autonomia ei. Este greșit să credem că recunoașterea unui aspect neapărat ar cere și recunoașterea celui de-al doilea. Sintaxa are, bineînțeles, specificul ei, ceea ce nu înseamnă deloc că ea este și autonomă, deoarece „sintaxa interacționează, pe de o parte, cu morfologia și formarea cuvintelor, iar pe de altă parte, cu lexicul și stilistica, păstrându-și, în același timp, statutul propriu” [1, p. 190].

Sintaxa și lexicul sunt compartimente diferite ale limbii, iar sintaxa și morfologia alcătuiesc împreună gramatica, fundamentând, din acest punct de vedere, structura limbii. De aceea, e și firesc ca realizarea funcțională a categoriilor morfologice să aibă loc la nivel sintactic, astfel morfologia constituind structura cuvântului, forma lui gramaticală, iar sintaxa reprezentând conținutul informativ-comunicativ al acestei forme gramaticale. Părțile de propoziție se realizează numai la nivel sintactic, superior celui morfologic. Sintaxa nu se suprapune morfologiei, dar nici nu se separă de ultima. În această ordine de idei, profesorul Anatol Ciobanu menționează că „între părțile de vorbire și părțile de propoziție s-ar putea întrevedea o anumită corelație, dar nu întotdeauna și o identitate” [2, p. 190]. O asemenea înțelegere a esenței părților de vorbire se apropie de părerea lingvistului A. M. Peșcovski, care susținea că „părțile de propoziție sunt părțile de vorbire în mișcare” [7, p. 169].

Privind lucrurile astfel, vom observa că analiza raportului dintre formă și conținut în sintaxă presupune, de fapt, interpretarea unei triple corelații: *formă*, *conținut* și *semnificație*. În sintaxă, semnificația informativă și funcția tind, în permanență, spre apropiere, spre suprapunere, deoarece identificarea și conștientizarea funcției provine din identificarea și conștientizarea semnificației acestei funcții, ceea ce înseamnă că funcția tinde să se sprijine pe semnificație, iar semnificația tinde să umple de conținut funcția. Prin urmare, unitatea dintre formă și conținut în sintaxă include toate aspectele: sens lexical, structură gramaticală (morfologică) și funcție comunicativ-informativă (sintactică), care nu se suprapun, dar nici nu se separă, interacțiunea lor alcătuind factorul decisiv al actului comunicării.

Problema statutului morfologic al particulelor în limba română (ca și al articolelor, prepozițiilor, conjuncțiilor și interjecțiilor) are la bază, de asemenea, raportul dintre conținut și formă, doar că trebuie să se înțeleagă că lexicul formează conținutul lexico-semantic al fiecărui cuvânt chiar în afara contextului, sintaxa alcătuiește conținutul comunicativ-informativ în baza raportului morfo-sintactic dintre cuvinte în propoziție, iar morfologia formează structura gramaticală a cuvintelor în enunț. Interacțiunea dintre sintaxă și morfologie este sistemică, sistematizată și foarte importantă în cadrul oricărui enunț, iar categoriile conținutale ale lexicului pot fi identificate numai în procesul cercetării valorilor funcționale ale categoriilor sintactice. Astfel, sintaxa, reprezentând limba sub aspect comunicativ-informativ, validează orice cuvânt, atât din punct de vedere morfologic, cât și din punct de vedere lexical. În baza acestei interacțiuni dintre nivelurile limbii, vom considera că, odată ce un cuvânt comunică în propoziție, acest cuvânt are valoare informativ-comunicativă, adică funcție sintactică, devenind, de

fapt, nu numai o unitate sintactică, dar, respectiv, și o unitate morfologică, și una lexicală.

Prin urmare, dacă particulele au valoare comunicativă în propoziție (împreună cu un cuvânt însoțit), atunci ele sunt nu numai unități sintactice (părți de propoziție), dar și unități morfologice (părți de vorbire) și unități lexicale (cuvinte), deoarece nicio unitate de limbă nu se poate realiza independent și numai la un nivel al limbii. Având valoare comunicativă în propoziție, particulele sunt și părți de propoziție, și părți de vorbire, și unități lexicale, chiar dacă în afara contextului propoziției au sens lexical „zero”. Statutul morfologic al particulelor este determinat și decis de comportamentul lor sintactic și, deoarece situația morfo-sintactică a particulelor nu este identică cu cea a adverbilor, ele nu pot fi dizolvate în adverbe și nici nu pot fi denumite astfel (nici adverbe, nici semiadverbe și nici particule-adverbe), dar numai *particule*. Noi susținem titlul morfologic de *particulă*, deoarece este, în primul rând, un termen tradițional în toate gramaticile. În al doilea rând, termenul respectiv este pertinent pentru statutul morfologic și sintactic al acestei părți de vorbire, întrucât exprimă sensul de *element* sau *cuvânt auxiliar, invariabil*, care este atașat unui alt cuvânt din propoziție, *pentru a-i imprima adăugător variate nuanțe de sens* [8].

Termenul *particulă* provine din limba latină (*particula*) și a fost introdus la început în morfologie de gramaticile franceze (*particule*), în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

1.4. Particulele sunt părți de vorbire care servesc pentru a comunica o nuanță nouă de sens cuvântului însoțit sau propoziției în general. Acestea se caracterizează prin individualitate morfologică și sintactică, tranșantă de cea a adverbilor. Conținutul lexical al particulelor depinde de contextul lexical în care se află, de tipul și conținutul enunțului. Fiind părți de vorbire auxiliare, ne semnificative, valoarea lor comunicativ-informativă depinde de funcția sintactică a cuvântului pe care îl însoțesc în propoziție, producându-se simultan și valoarea lor lexico-semantică: „Doar izvoarele suspină / Pe când codru negru tace...” (M. Eminescu); „Dar *parcă* toamna înseamnă *numai* frunze” (V. Romanciuc). Cuvintele subliniate (*doar, parcă, numai*) sunt particule și îndeplinesc o funcție sintactică doar alături de cuvintele însoțite: de subiect (*doar izvoarele, parcă toamna*) și de nume predicativ al predicatului nominal (*numai frunze*). Particulele *doar, parcă, numai* nu denaturează valoarea comunicativ-informativă de bază a cuvintelor pe care le însoțesc (de agent al acțiunii verbului-predicat și de calificativ al însușirii subiectului-agent), dar numai completează sensul lor comunicativ-informativ, adăugându-le un sens infor-

mativ nou, care se realizează simultan: valoare lexico-informativă limitativă (*doar izvoarele, numai frunze*) și modal-comparativă (*parcă toamna*).

Spre deosebire de adverbe, particulele nu exprimă nici circumstanțe, nici noțiuni concrete, ci nuanțe de sens lexico-informativ suplimentar, care se manifestă concomitent cu sensul informativ de bază, în contextul enunțului.

Adverbele, spre deosebire de particule, determină verbul-predicat al propoziției și au valoare lexico-semantică proprie, de sine stătătoare, exprimând o calitate sau o circumstanță a acțiunii. Adverbele au funcție sintactică de sine stătătoare, ceea ce este destul de evident în orice enunț: „Braț la braț merg *laolaltă...*” (M. Eminescu); „Pe lângă plopii fără soț / *Adesea* am trecut...” (M. Eminescu). Adverbele subliniate au funcție sintactică de sine stătătoare: de complement circumstanțial de mod (*laolaltă*) și de complement circumstanțial de timp (*adesea*), ambele determinând verbul-predicat în propoziție (*merg, am trecut*).

Particulele au disponibilitatea de a însoți orice cuvânt în propoziție și pot îndeplini variate funcții sintactice, necunoscând limite de utilizare și fiind, astfel, compatibile cu orice parte de vorbire și parte de propoziție: „*Chiar Vasile* (subiect-substantiv) a vorbit azi la conferință”; „*Vasile chiar a vorbit* (predicat-verb) azi la conferință”; „*Vasile a vorbit chiar azi* (complem. circ. de timp-adverb) la conferință”; „*Vasile a vorbit azi chiar la conferință*” (complem. circ. de loc-substantiv).

Din punct de vedere gramatical, particulele sunt părți de vorbire neflexibile, adverbele însă sunt parțial flexibile, deoarece posedă categoria gramaticală a intensității: *Ion merge repede, mai repede, tot așa de repede, mai puțin repede, cel mai repede, foarte repede, nespus de repede și repede, repede, repede etc.*

Așadar, adverbele au un comportament funcțional-sintactic distinct de cel al particulelor, ceea ce face să fie imposibilă convertirea sau dizolvarea particulelor în adverbe. Particulele au statut morfologic și au dreptul la individualitate. Din punct de vedere istoric, acestea provin din limba latină, unele rămânând în limba noastră aproape neschimbate după conținut și formă: *chiar, oare, ba, nici, nu* ș.a., iar cele provenite de la alte părți de vorbire păstrează spiritul latinesc de origine: a) de la verbe (*cică* – se zice că, *mătinică* – mă tem că, *parcă* – pare că); b) de la adverbe (*tot, numai, tocmai, totuși*); c) de la substantive (*pesemne* – pe semne) ș.a.

În funcție de nuanțele semantice pe care le imprimă cuvintelor în propoziție, particulele sunt de mai multe tipuri: a) demonstrative (*iată, iaca, ia*); b) determinative (*chiar, numai, tocmai, anume, doar*); c) afirmative (*da, firește*);

d) negative (*nu, ba, nici, ne-, ba nu*); e) interogative (*oare, au, parcă, ei, nu cum-va*); i) modale, care imprimă propoziției o anumită atitudine a vorbitorului față de cele enunțate: o presupunere, un dubiu, o îndoială (*cică, poate, probabil, pesemne, chipurile, cam, oricum* ș.a.).

Particulele propriu-zise se deosebesc de particulele ce intră în componența unor cuvinte semnificative ca elemente constitutive ale acestora, imprimând, asemeni morfemului, un sens nou acestui cuvânt: *fiecare, careva, cineva, origine, aclași, neadmis, nespus, vreunul, vreo* ș.a. Elementele subliniate (*fie-, -va, ori-, -și, ne-, vre-*) sunt particule ce fac parte din structura gramaticală a cuvintelor ca morfeme.

Analiza dată a particulelor din limba română conduce, după părerea noastră, la următoarea definiție: **Particulele sunt părți de vorbire auxiliare (nesemnificative), neflexibile, menite să imprime unui cuvânt în propoziție sau propoziției în întregime nuanțe noi de sens informativ-comunicativ. Particulele nu răspund la întrebări.**

Dacă vom confrunța definiția adverbelor cu definiția particulelor, vom observa ușor că avem de-a face cu două părți de vorbire necoincidente atât după statutul lor morfologic, cât și după cel sintactic. Definiția adverbelor reprezintă un tipaj structural-gramatical aparte, deosebit. Adverbele au tangențe cu particulele doar în cazul conversiei părților de vorbire. Așadar, **adverbele sunt părți de vorbire de sine stătătoare (semnificative), parțial flexibile, care determină un verb, exprimându-i diverse circumstanțe (de loc, de timp, de mod, de scop, cauzale ș.a.) Adverbele răspund la întrebările: unde?, când?, cum?, cu ce scop?, din ce cauză? ș.a.**

1.6. După părerea noastră, a dizolva particulele în adverbe și a nu le accepta ca părți de vorbire cu statut morfologic aparte constituie o greșeală evidentă în gramatica limbii române actuale, este o abatere de la normele structuralismului saussurian în lingvistică, construindu-se o morfologie numai din părți de vorbire semnificative, una artificială. Nu există fenomene în limbă care s-ar constitui exclusiv din componente principale (semnificative). Aceasta este chiar o legitate universală: toate fenomenele (materiale, sociale etc.) implică atât aspecte principale (semnificative), cât și mai puțin semnificative (auxiliare), dar tot atât de importante, numai împreună putând forma un sistem integru funcțional.

Situația particulei este similară celei a semitonurilor în domeniul muzicii care determină funcționarea deplină a tonurilor, alături de care apar invariabil în game. Tot așa și părțile de vorbire semnificative, de sine stătătoare (*substan-*

tivul, pronumele, adjectivul, numeralul, verbul, adverbul) nu pot fi percepute corect în limbă, la nivel comunicativ, dacă nu sunt susținute și de părțile de vorbire auxiliare, ne semnificative (*articolul, prepoziția, conjuncția, particula și interjecția*), aflate cu primele într-o corelație interactivă, sistemică și ordonată sintagmatic. Sistemul morfo-sintactic, gramatical al limbii române actuale, ca și al oricărei limbi culte, este atât de corect și firesc, încât face imposibilă, în mod categoric, orice separare și orice suprapunere sau dizolvare a unor părți de vorbire în altele.

Bibliografie ■

1. R. A. Budagov, *Iazâc i reci v crugozore celoveca*, Moscova, Crugosvet, 2000.
2. Anatol Ciobanu, *Despre principiile de delimitare a părților de propoziție // Probleme actuale de filologie*, Chișinău, 1985.
3. L. V. Șcerba, *Izbrannâie rabotî po iazâcoznaniuu i fonetike*, Leningrad, 1958.
4. *Gramatica Limbii Române (G.L.R.)*, vol. I, Cuvântul, Editura Academiei Române, București, 2005.
5. *Limba moldovenească literară contemporană (L.M.L.C.)*, Chișinău, 1987.
6. Dumitru Nica, *Teoria părților de vorbire. Aplicații la adverb*, Iași, 1988.
7. A. M. Peșcovski, *Russkii sintaxis v naucinom osvescenie*, Moscova, 1956.
8. *Noul Dicționar Universal al Limbii Române (N.D.U.L.R.)*, Litera Internațional, București – Chișinău, 2006.